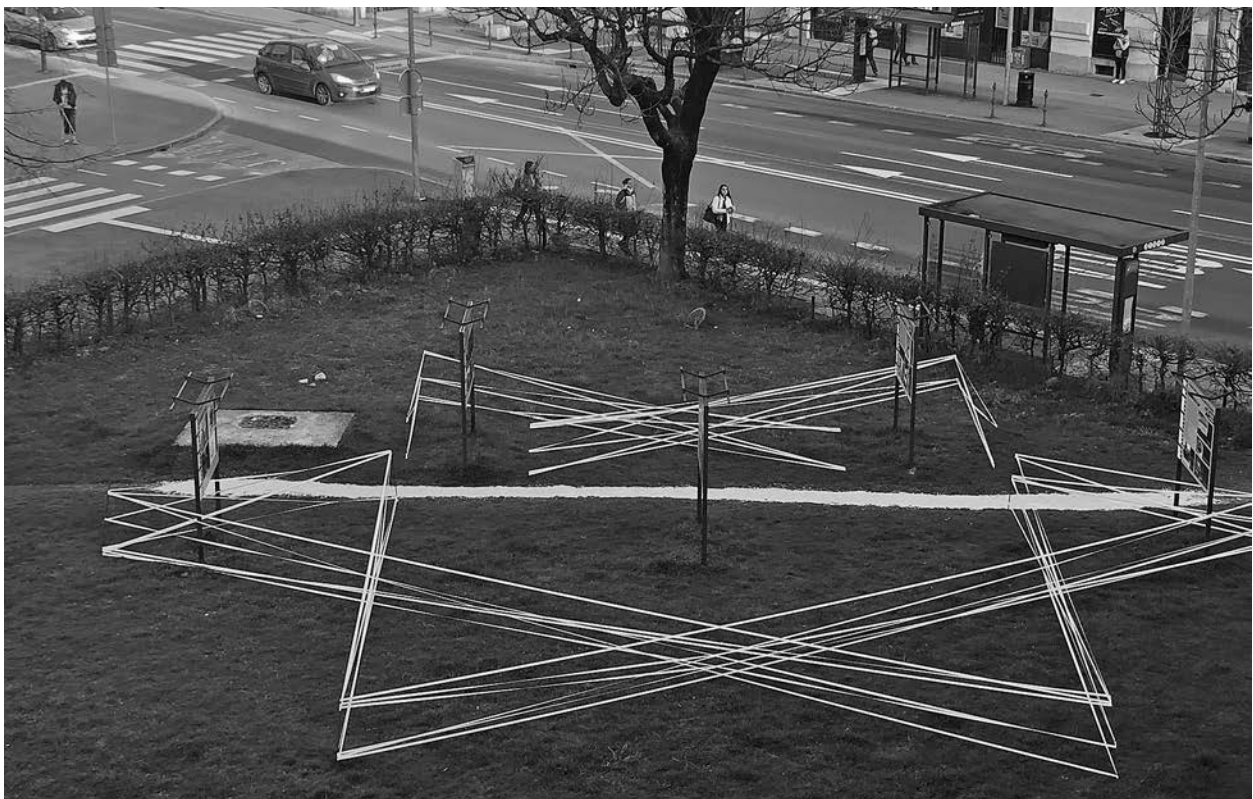

Judje v 20. stoletju v gradivu Arhiva Republike Slovenije – priložnostna razstava Arhiva Republike Slovenije

Med priložnostnimi razstavami, ki so v zadnjih letih dobile svoj prostor na travniku pred Gruberjevo palačo, v kateri domuje Arhiv Republike Slovenije, je bila v lanski pomladi in poletju tudi razstava o zgodovini Judov v 20. stoletju. Slednja je bila predstavljena skozi dokumente, ki jih o tej temi hrani osrednji državni arhiv. Postavitev razstave sicer ni bila povezana z obeležitvi kakšne posebne obletnice, čeprav je bila njena otvoritev sprva načrtovana v povezavi s spominjanjem na holokavst; svetovni dan spomina na žrtve holokavsta (27. januar) namreč od leta 2008 obeležujemo tudi v Sloveniji. Skozi dogodke, ki v zadnjih letih spremljajo obujanje spomina na holokavst in njegove žrtve, je očitno, da v slovenski javnosti postopoma naraščata tako zanimanje kot tudi poznavanje zgodovine nekdanjih judovskih prebivalcev širšega prostora, ki ga danes naseljujemo predvsem Slovenci. Ker pa je večino tem običajno mogoče osvetliti še s kakšnega posebnega vidika, je dodaten kamen v mozaik poznavanja kompleksnega, pestrega in večplastnega sobivanja naših prednikov in njihovih judovskih sosedov želela prispevati tudi priložnostna razstava.

Arhiv Republike Slovenije hrani raznoliko arhivsko gradivo, ki neposredno in posredno priča o preteklosti širšega geografskega območja in ljudi, ki so ga poseljevali. Etnična slika ozemlja današnje Republike Slovenije je bila v preteklosti dokaj pisana, saj so po priselitvi Slovencev oziroma njihovih prednikov tu vedno živeli tudi pripadniki drugih narodnih skupnosti. Med maloštevilne, a zagotovo ne neopazne etnične skupine je sodila tudi skupnost Judov. Slednja je bila vsaj v obrobni delih slovenskega ozemlja kontinuirano naseljena od časa antike, pri čemer je sobivanje s preostalim prebivalstvom pogosto ozna-

čevalo nerazumevanje. Posebnost judovske skupnosti namreč ni bila le etnična drugačnost: od preostalega prebivalstva so se Judje ločili zlasti kot drugoverci. Zaradi verskih in etničnih, deloma pa tudi socialno-ekonomskih razlogov so bili Judje največkrat dojeti kot tujci, ki jim ne gre zaupati. To ni veljalo le za čas ob prelomu srednjega v novi vek, ko so bili Judje izgnani iz Koroške in Štajerske (1496) ter Kranjske (1515). Enako značilno je bilo za moderni čas, ko so nacionalno prebujeni Slovenci v tukajšnjih Judih – tudi v omenjenih treh deželah so se lahko ponovno naseljevali po sprejemu decembrske ustave leta 1867 – videli predvsem dejavnik, ki v narodnih sporih podpira težnje nemških, italijanskih in madžarskih narodnih gibanj.

Okvir razstave je bil najprej pogojen z razmeroma majhnim številom panojev (10), ki smo jih imeli pripravljavci na razpolago, nato pa tudi z odločitvijo, da se osredotočimo le na dokumente Arhiva Republike Slovenije, nastale v 20. stoletju (bogato arhivsko gradivo o zgodovini Judov na Slovenskem, ki pa je v preteklosti že bilo predmet tudi monografskih obravnav, seveda hranijo tudi slovenski regionalni arhivi). Pri pripravi razstave smo sodelovali predvsem uslužbenci Sektorja za varstvo arhivskega gradiva posebnih arhivov, ki v Arhivu Republike Slovenije združuje gradivo nekdanjih »specialnih« arhivov, gradivo družbenopolitičnih organizacij in gradivo pravosodja; pri tem smo bili deležni tudi dobrodošle pomoči sodelavcev, ki dobro poznajo arhivsko gradivo iz časa med obema vojnama. Dodati je treba, da izbrani časovni okvir ni bil izbran naključno. V izbranem časovnem obdobju je šlo za obdobje, ki je – najprej seveda s holokavstom, kasneje pa tudi z odselitvijo – najgloblje poseglo v vez Judov s prostorom tega dela Evrope. Pripravljavci razstave (dr. Matevž Košir, dr. Mateja Jeraj, mag. Tadeja Tominšek Čehulič, Polona Trobec Mlakar, Mojca Tušar, Tanja Žohar, Tadej Cankar) ob danih omejitvah seveda nismo imeli namena prikazati življenja »slovenskih« judovskih skupnosti v vseh njegovih kompleksnih razsežnostih in pri tem predstaviti celotnega obsežnega nabora dokumentov, ki so – lahko zgolj posredno – povezani z Judi na ozemlju današnje Slovenije in sosednjih pokrajin. Ob »velikih« oziroma prelomnih dogodkih zgodovine Judov na širšem slovenskem območju, ki so imela znotraj razstave osrednje mesto, smo skušali predstaviti tudi kakšno njeno slabše poznano poglavje. Razstavo smo tako razdelili na panoje (10), ki smo jih z elektronskim razstavnim katalogom (za oblikovanje obojega sta poskrbela Andraž Seifert in Mima Suhadolc) bistveno dopolnili in razširili. V katalogu (91 strani)¹ smo tako lahko objavili ne le razširjena besedila k posameznim poglavjem/panojem, temveč tudi bistveno širši nabor z obravnavano temo povezanega arhivskega gradiva.

Izbrana poglavja so imela naslednje naslove in vsebino: *Prekmurje – center judovske poselitve na Slovenskem* (predstavitev društvenega življenja Judov v Prekmurju po prvi svetovni vojni, značilnosti njihovega delovanja, orientacija povojnih oblasti do Judov in njihovega verskega življenja v Lendavi in Murski Soboti); *Proces proti Izaku Feuerbergu in drugim komunistom* (prikaz sodnega preganjanja skupine poljsko-judovskih študentov pred sodiščem v Ljubljani leta 1933/34 zaradi njihovega komunističnega prepričanja; Judje iz Poljske so se v obravnavanem času na ljubljansko univerzo vpisovali zaradi omejevanja vpisa judovskih študentov na poljske univerze); *Protijudovska zakonodaja in ukrepi* (predstavitev nekaterih obrisov sistematičnih protijudovskih zakonodajnih ukrepov, ki so bili s ciljem ukinitve državljanske enakopravnosti Judov uvedeni v nacistični Nemčiji, kasneje pa so svoj odmev dobili tudi v zakonodajah številnih drugih evropskih držav, vključno z jugoslovansko); *Protijudovska propaganda* (vloga, obseg in pomen protijudovske propagande ter prikaz konkretnih primerov nemške in domobranske propagande v vojnem času); *Holokavst – Šoa* (osre-

¹ https://www.gov.si/assets/organi-v-sestavi/Arhiv-RS/Novice-in-dogodki/Publikacije/79d5f4e6bd/Arhiv-RS_Judje_katalog.pdf

dnji del je bil namenjen opozorilu na različno usodo judovskih skupnosti v različnih okupacijskih režimih, ki pa je v času do konca vojne povsod privedla ne le do nediskriminatornega pomora posameznih Judov in njihovih družin, temveč tudi do uničenja judovske skupnosti kot take); *Rabska brigada in Judinje bolničarke* (prikaz sosledja dogodkov, ki so prek rabskega internacijskega taborišča v slovenske partizanske enote pripeljali večje število bolničark judovskega rodu); *Rižarna: koncentracijsko in uničevalno taborišče v Trstu* (predstavitev taborišča in redkih ohranjenih dokumentov, ki so nastali v povezavi z njegovim delovanjem, pa tudi odmevov nanj v sočasnih obveščevalnih dokumentih partizanskega tabora); *Preživeli Judje in povojni čas* (prikaz težav in izzivov, ki jih je redkim preživelim Judom prinesel čas uvajanja komunistične oblasti); *Dokumenti o sodelovanju Jugoslavije z nastajajočo judovsko državo* (prikaz zgodnjih stikov ter vzajemne pomoči med povojno Jugoslavijo in nastajajočo državo Izrael).

Kljub temu da razstava ni doživela formalnega odprtja, pa tudi vodeni ogledi so bili bolj priložnostne kot organizirane narave, je po mnenju njenih pripravljavcev svoj cilj vendarle vsaj deloma dosegla. Nedvomno je s svojo nenavadno postavitvijo – panoji so bili obkroženi s trakovi, ki so stilizirali Davidovo zvezdo – pritegnila pozornost marsikaterega posameznika. Kolikor je bilo mogoče opaziti iz stavbe Gruberjeve palače, je največ pogledov – pa tudi začudenja – naključnih obiskovalcev pritegoval slikovno najbarvitejši pano s predstavljene nemi antisemitskimi plakati iz časa druge svetovne vojne.

Priložnostne razstave pred stavbo Arhiva Republike Slovenije so vedno zanimive. Dodatno okrasijo travnik pred slikovito Gruberjevo palačo; krajšajo čas in popestrijo sprehod meščanom in turističnim obiskovalcem Ljubljane; predstavijo pomembne dokumente in prek njih pripovedujejo zanimive zgodbe. Nenazadnje vzbujajo zanimanje za preteklost in na poseben način vabijo posameznike k obisku samega arhiva. Tudi zato je škoda, da občasno ostanejo vsaj deloma spregledane. Je pač tako, da je primerna predstavitev razstav zainteresirani javnosti prav tako pomembna kot njihova priprava.

Tadej Cankar

Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920) – potujoča razstava

Razstava »Slovenci, začenjajo se novi časi ... (1918–1920)« je tretja v vrsti razstav Zgodovinskega arhiva Ljubljana, posvečenih prvi svetovni vojni. Prvi »Kuge, lakote in vojske reši nas, o Gospod!« iz junija 2014 je julija 2015 sledila »V zaledju soške fronte«, ki je povezala več kulturnih zavodov s področja Gorenjske in Primorske. Zadnja iz oktobra 2018 je pomenila nekakšen sklep, zaokrožitev dogodkov izpred stoletja, ki so za slovenski narod predstavljali nov začetek v novi državi.

Razstava je – kot vse prejšnje – razdeljena na tematske panoje, ki si sledijo v logičnem zaporedju zgodovinskih dogodkov. Uvodni pano predstavi razstavo in njene ustvarjalke, arhivistke v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, ki so Judita Šega, Mira Hodnik, Elizabeta Eržen Podlipnik in Dunja Mušič. Sledi pano z naslovom »**Naj počiva v miru**«, ki predstavi zadnje vojno leto, vojaško in politično krizo, zlom soške fronte in nato še avstro-ogrske države ter akt (premirje) konca vojne. Vzporedno s propadom stare že vse leto 1918 nastaja nova država (pano št. 3: »**Svobodni državljani SHS, 29. 10.–1. 12. 1918**«), v dunajskem parlamentu deluje Jugoslovanski klub, poteka zbiranje podpisov za *Majniško deklaracijo*, konec vojne prinese Wilsonov program o samoodločbi narodov. Oblikuje se kratkotrajna Država SHS. Toda umikajoči razpadli avstro-ogrski vojski